

Műhelytanulmányok

az „*Egy elhanyagolt láncszem – a visszavándorlás esélye és jelentősége normál és sokkidőszakban*” című

139376 azonosítószámú NKFI kutatási projekt keretében

<https://kopintalapitvany.hu/futo-projektek/otka-k-139376>

1. számú Műhelytanulmány

Hárs Ágnes

A visszavándorlás a migrációs szakirodalomban

Elméleti szakirodalom és mérési nehézségek

2023

1 Bevezetés

A migráció a szakemberek, a szakirodalom és a nagyközönség körében is többnyire egyirányú folyamatként jelenik meg. A visszatérés, lehetőségét, a visszatérő migrációt többnyire a bizonytalan jövőbe halasztják, vagy egyáltalán nem veszik figyelembe az elvándorlásról gondolkodók. A növekvő kivándorlás, annak gazdasági és társadalmi következményei, valamint a távozók hiánya és távolléte azonban egyre nagyobb figyelmet kelt a küldő országokban is. A migráció sokáig a szegény Dél országaiból a gazdag Észak országai felé áramlást vizsgálta, a visszatéréssel foglalkozó szakirodalom is hosszú ideig a szegény országokra korlátozódott. A 2004-es Európai Unió bővítés¹ követően az Európai Unió belüli országok Kelet és Nyugat közötti gazdasági különbség és a szabad áramlás feltételei mellett intenzív vándorlás indult meg, és a jelenség egyre nagyobb figyelmet kapott az új európai küldő országokban, köztük Magyarországon is. A Brexit vagy a COVID-19 sokkja különböző módon állította kihívás elé a szabad mobilitás migrációs folyamatát és a diskurzust is. A meghatározó tényezők és a visszavándorlás érdekében hozott politikai intézkedések hatása bizonytalan. Dustmann et al. (1996) szerint, „viszonylag kevés kutatás foglalkozott a visszatérő migrációt meghatározó egyéni és kontextuális tényezőkkel. Ezért nem meglepő, hogy a visszatérő migráció ösztönzésére hozott politikai intézkedések többsége kudarcot vallott”. Ebben a tekintetben az elmúlt évtizedekben nem történt nagy változás.

Az elvándorlók hazacsábítása a kelet-európai országokban fontos témává vált a mindennapi beszélgetésekben és a politikai vitákban. A visszavándorlás kétféle módon merül fel a szakpolitika számára. (1) Az elvándorlás gondot – hiányt – okoz normál időszakokban. Ekkor hazacsábítási politikák és programok fogalmazódnak meg, ezek sikeressége nagy mértékben függ a folyamatok pontos megértésétől. Dustmann et al. (1996) a kutatások hiányában – melynek oka az adathiány – a rosszul értett helyzetről ír. (2) A makro-sokkok hatására jelentősebb visszavándorlás olyan időszakban jelenthet gondot, amikor a hazai munkaerőpiac, környezet befogadása, felszívóképesség is gyengébb. (várakozások és tényleges tapasztalatok).

Az irodalomáttekintés során az alábbiakban arra fókuszálunk, hogyan közelítsük kutatásunk kérdését: a rendszerváltást követő (magyar) elvándorlók visszavándorlásának (1) mekkora az esélye, azaz az elvándoroltak, kinn élők mekkora eséllyel jönnek haza, és mi határozza ezt meg. (2) Az így azonosítható visszavándorlásnak milyen hatása, jelentősége van/lehet a hazai gazdaságra és a társadalmi viszonyokra. A visszavándorlásra úgy tekintünk, mint ami természetes folyamat normál időszakokban és a sokkhelyzetek változtat(hat)ják a visszavándorlásra vonatkozó döntés jellemzőit vagy/és idejét. A sokkokat elemzésünkben makró-sokkokként értelmezzük. A migrációs döntéseket befolyásoló egyéni sokkok a normál

1

időszakokat jellemző magyarázatok lehetnek. (Zaiceva-Zimmermann 2016) pl. vizsgálja a makrogazdasági, illetve az egyéni sokkok hatását is a visszatérésre, a 2011-es gazdasági válság hatására az új uniós országok migránsai esetében.)

A nemzetközi migrációval foglalkozó szakirodalom sok területre kiterjedően és bőségesen írta le az elvándorlás jelenséget, az elismert elméletek a migrációs folyamat általános dimenzióinak bizonyos aspektusait ragadják meg. A nemzetközi migrációt jelentős részben gazdasági okok motiválják. Ezt vizsgálva a szakirodalom többnyire a migráció befogadó országokra gyakorolt hatásra koncentrált (Borjas 1994, 1995, Borjas-Bratsberg 1996, Dustmann et al. 1996, Borjas 2014, David-Peri 2016). Az EU 2004-es bővítését követően megnőtt az Unión belüli munkaerő-mobilitás. A kialakuló migrációval együtt új kutatási irányzat jelent meg, amely a munkaerő szabad mozgásának különböző aspektusait vizsgálja. Azonban még az európai szinten is a kutatók elsősorban a befogadó régi EU-országok tapasztalataira koncentráltak (pl. Baas et al. 2010, Kahanec 2016, Guzi et al. 2018). A munkaerő szabad mozgásának hatása a küldő új EU-országokban – köztük Magyarországon – új kérdéseket vetett fel, és a kutatások egyre nagyobb figyelmet fordítottak ezekre a kérdésekre. (Kaczmarczyk-Okolski 2008, Glorius et al 2013, Hegedűs-Lados 2016, Gödri-Blaskó 2016, Hárs-Simon 2017, Engbersen 2018, White et al 2018) A normális és a válságos időszakok jelentősen eltérő migrációs körülményeket jelentettek azonban. A 2008–2009-es globális válságot az elmúlt fél évszázad legsúlyosabb recessziójának tekintik, amelynek migrációs hatása a leírások szerint példátlan volt (Martin 2009, Rendall et al. 2011). A COVID-19-járvány hatása pedig rámutatott a migrációra gyakorolt sajátos nem gazdasági kockázatokra és hatásokra (Borjas-Cassidy 2020, Basso et al 2020), miközben az európai korlátozások aláásták a szabad mozgást (Fasani-Mazza 2020). A brexit hatása más adminisztratív korlátozásokkal együtt veszélyeztette a szabad mozgást. (McGhee et al. 2017) A világjárvány, hasonlóan az elmúlt évtized egyéb sokkjaihoz, bizonytalanná tette a magyarázatokat és a migrációra és a visszatérésre gyakorolt hatásokat, a hasonlóságok és a különbségek, valamint a hosszú távú hatások nem egyértelműek, és a válaszok is homályosak.

2 A visszatérő migráció

Bár a migrációt régóta egyirányú folyamatként tárgyalják, egyre növekvő szakirodalom foglalkozik az ideiglenesség és a visszatérő migráció kérdésével. Dumont-Spielvogel (2008) és legutóbb Dustmann-Görlach (2016) alapvető áttekintést nyújtott az ideiglenes és a visszatérő migrációról. A legtöbb tanulmány hangsúlyozza, hogy a visszatérő migráció magyarázatának részletes kutatása nagyrészt elhanyagolt terület, elsősorban az alkalmazható adatok rossz minősége és elérhetősége, valamint a kapcsolódó mérési problémák miatt (pl. Massey 1987, Dumont-Spielvogel 2008, Martin-Radu 2012, Anacka et al. 2013, Dustmann-Görlach 2016, Gödri 2018, Ligeti 2019, Kaczmarczyk-Massey 2019).

2.1 A visszatérő migráció okai és motivációi

A visszatérő migrációval kapcsolatos kutatások felvetik a kérdést: mi motiválhatja a migránsokat a visszatérésre? A korai push-pull elmélet (Lee 1966) és Harris-Todaro (1970) vagy Todaro és Maruszko (1986) és követőik alapvető tanulmánya a migráció okait és

motivációit a neoklasszikus közgazdasági elmélet szemszögéből magyarázza, feltételezve, hogy a motiváció az egyén nettó életre szóló jövedelmének maximalizálása. Ennek megfelelően a visszatéréshez a nettó haszon és a fogadó országban való tartózkodás költsége közötti különbségnek a migráció története során csökkennie kell. Bármilyen intézkedést is alkalmazzanak, léteznie kell egy pontnak, ahol a költségek meghaladják a hasznot. Végül is ez a feltétel aligha teljesülhet. A kutatások finomították és továbbfejlesztették a korai elméleti értelmezéseket, az empirikus kutatások pedig alaposabban értékelték és azonosították a visszatérő migráció okait és jellegét. Dumont-Spielvogel (2008) összefoglalása szerint az okok sokfélék, azonban néhány fő kérdés köré csoportosíthatók: i) a befogadó országba való beilleszkedés kudarca (pl. Borjas-Bratsberg 1996); ii) az egyének hazájuk iránti preferenciái, azaz olyan pénz felhalmozása, amelyet hazatérésük után költenek el (pl. Galor-Stark 1990, 1991, Constant-Massey 2003); iii) a megtakarítási cél elérése, azaz a megtakarított összeg visszatérés után produktív befektetések finanszírozására kerül felhasználásra (pl. Borjas-Bratsberg 1996, Dustmann-Kirchkamp 2002, Martin-Radu 2012); iv) a külföldön szerzett tapasztalatoknak köszönhetően az otthon megnyíló foglalkoztatási lehetőségek, azaz az otthon és a fogadó országban várható jövedelemkülönbség vagy a visszatérésért járó bérprémium a motiváló (pl. Co et al. 2000.). Figyelemre méltó, hogy a fogadó országban töltött idő is számít. A migránsok valószínűleg idővel és a bevándorlási politikák fényében módosítják céljaikat. Dustmann et al. (1996) tanulmányozta a németországi vendégmunkások visszatérési döntéseit, és bebizonyította, hogy – a visszatérést ösztönző programokkal ellentétben – az egyéni motivációk alapján hozott döntések sikeresek voltak. Massey et al. (2014) bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a határőrizeti rendszernek milyen jelentősége van. Becsléseik szerint 1986 előtti liberális határőrizeti rendszer idején magasabb volt a mexikói bevándorlók visszatérési aránya az Egyesült Államokba (az illegális bevándorlók esetében több mint 80%, a legális bevándorlók esetében 56%).

Massey (2015) rámutat arra, hogy ezt a társadalmi-politikai okokból indult folyamatot a nemzetközi migrációra vonatkozó uralkodó modellek egyáltalán nem vették figyelembe. Az utóbbi, a határőrizeti rendszerre vonatkozó bizonyíték például fontos ahhoz, hogy megértsük a visszatérő migráció érzékenységet az európai kelet-nyugati migrációs folyamatban, ahol a határőrizet gyakorlatilag nem létezik.

A mainstream-mel ellentétben a munkaerő-migráció új közgazdaságtana rámutat a referencia-csoporton belüli jövedelem-összehasonlítás, azaz a relatív depriváció fontosságára, valamint arra a tényre, hogy a migráció kalkulálásakor nem az egyén, hanem a család számára elérhető hasznot veszik figyelembe (Stark-Bloom 1991). Az empirikus adatok többnyire bérprémiumokat igazolnak, bár a visszatérők gyakran vállalkozók. Dustmann-Görlach (2016) számbaveszi a visszatérő migráció szelekciós kritériumait a visszatérés szándéka szerint. Figyelembe véve, hogy a döntéseket a várható ismételt migrációs tervek (és nem a visszamenőleges megvalósulások) határozzák meg, a bevándorlók tartózkodását állandónak vagy ideiglenesnek tekintik, attól függően, hogy milyen időtartamú migrációt terveztek.

A munkaerő-migráció új közgazdaságtana megkérdőjelezi a visszatérő migráció szelektivitásáról szóló mainstream irodalmat (Constant-Massey 2002, de Haas et al. 2014). Az értelmezés a humán tőke viszonylagos szelektivitásának hiányát jósolja: míg a mainstream

irodalom szerint a migránsok a jövedelem maximalizálására törekednek, és ezért oda költöznek, ahol a humán tőkéjük szempontjából ez a legjobban megéri. A munkaerő-migráció új közgazdaságtana más motivációkat követ, hogy elérjen egy meghatározott jövedelmi célt, és a cél elérése után a migránsok hazatérnek, függetlenül attól, hogy humán tőkéjük hogyan lett volna optimálisan kihasználható. Kevés bizonyíték létezik a visszatérő migráció szelektivitására az új EU-küldő országokban, amelyek nagyrészt a mainstream irodalom várakozásain alapulnak. A leírások nagyobb része kvalitatív kutatásokat mutat be, többsége kis visszatérő csoportokra vonatkozik (Smoliner 2013, Váradi 2018b, Durst 2018, Gábrriel 2019).

A migrációt a mainstream szakirodalom szerint a munkaerő-piaci kereslet és kínálat közötti egyensúlyhiány határozza meg. Ahogy Constant-Massey (2002) értelmezi a munkaerő-migráció új közgazdaságtanának szellemében a hazatérést, a döntés inkább az otthon tapasztalható piaci kudarcokra adott válasz, mint a fogadó országokban megvalósult nemzetközi munkaerő-piaci egyensúlyhiányokhoz való alkalmazkodás. Elengedhetetlenül fontos megérteni és megmagyarázni azokat a sajátosságokat, melyek azokat jellemzik, akik elmennek, illetve azokat, akik visszatérnek. A szelektivitást az elvándorlás folyamatában a mainstream irodalom széles körben tanulmányozta (pl. Borjas-Bratsberg 1996, Gibson és McKenzie 2012, Wahba 2015). A bevándorlás és a visszatérés szelektivitási mintázatának elméleti magyarázata azonban ellentmondásos. Borjas-Bratsberg (1996) következtetése szerint a visszatérő migráció fokozza azt a szelekciót, amely eredetileg a bevándorlási áramlást generálta. Ha a bevándorlók szelekciója pozitív volt, úgy a visszatérő migránsok általában a legjobbak közül a legrosszabbak lesznek; ha azonban negatív volt a szelekciójuk, a visszatérők a legrosszabbak közül a legjobbak lesznek. Wahba (2015) rámutat arra, hogy a kettős szelektivitás figyelembevétele a magyarázatokat érzékenyen befolyásolja, kiemelve, hogy ha csak a visszatérő migrációt magyaráznánk, és figyelmen kívül hagynánk a korábbi migrációs döntést, akkor a visszatérő migráció hatását túlbecsülnénk. A kvantitatív becslések az otthonmaradókhoz képest többnyire pozitív szelektivitást mutatnak (Martin-Radu 2012, Anacka et al. 2013, Zaiceva-Zimmermann 2016). Kevés a Magyarországra visszatérő migrációra vonatkozó kvantitatív becslés. Co et al. (2000) korai eredményei azt igazolták, hogy a visszatérő nők magasabb bért kaptak, de a férfiak nem; Martin-Radu (2012) pedig pozitív szelektivitást mutat ki a visszatérő migránsok körében, akik visszatérésük után inkább vállalkozók, mint alkalmazottak voltak. Lados-Hegedűs (2016) kvalitatív vizsgálata interjúk alapján mutatja be a visszatérő migránsok sajátosságairól, és áttekinti a visszatérési politikát is, Hárs-Simon (2016) survey vizsgálaton alapuló bizonyítékokat szolgáltat az orvosok visszatérésének szelektivitásáról, Hárs-Simon (2017) pedig a munkaerő-felmérés adatai alapján a munkavállalók visszatéréséről.

2.2 A kettős szelekció problémája

A visszavándorlást vizsgáló tanulmányok kezdetben főleg a visszatérés eredményének dokumentálására összpontosítottak. Problémát jelent azonban a tapasztalatok értékelésében, hogy az elvándorlók nem véletlen szelekcióval választódnak ki. Szokásosan azt feltételezik, hogy rendszerint a fiatalabb, iskolázottabb és vállalkozóbb egyének vesznek részt az elvándorlásban. Az elvándorlást azonban további tényezők is befolyásolják, ahogy erre Borjas (1987) már korai fontos cikkében rámutatott: a döntés a jövedelemnyereség mellett függ a

származási és a célországok közötti relatív jövedelemmegoszlástól, valamint az emberi tőke átlagos hozamától is a származási és a célországokban. Az ilyen tényezők ignorálása az okok bemutatásában meg nem magyarázott torzítást eredményez. McKenzie et al. (2010) kísérleti helyzetben, bevándorlási lottó eredményeként Új-Zélandon dolgozók véletlen mintáját hasonlította a nem migránsokhoz, és azt találta, hogy a migránsok pozitívan szelektálódnak mind a megfigyelt, mind a nem megfigyelt készségek tekintetében. Ennek eredményeképpen a nem kísérleti módszerek 20-82 százalékkal túlbecsülik a migrációból származó nyereséget.

A hazatérés sem független az elvándorláshoz vezető motívumoktól, az el- és a visszavándorlók szelekciójától. A visszavándorlás felerősíti az eláramlás szelekcióját. Elméletileg a visszatérő migránsok szelekciója negatív, ha a fogadó országban kudarcot vallottak, és pozitív, ha a sikeresnek bizonyultak térnek vissza. (Borjas & Bratsberg 1996). Bijwaard & Wahba (2014) azt vizsgálta, hogy inkább pozitív vagy negatív-e a szelekció, a magas vagy az alacsony jövedelmű bevándorlók távoznak-e hamarabb (ahol a jövedelem a képzettség proxy változója). A fejlődő országokból érkező munkavállalókat vizsgálva (Hollandiában) mind a negatív, mind a pozitív szelekcióra találtak bizonyítékot. Stark & Bloom (1991) a relatív depriváció és a szelekció szempontjára mutatott rá az el- és a visszavándorlók esetében is, míg Stark & Galor (1991) a visszatérő migránsok szándéka és motivációi közötti eltérésekre hívta fel a figyelmet.

A hazatérők vállalkozóvá válásának jelenségét találta a vizsgálatok egy jelentős része. Wahba & Zenou (2012) a vállalkozói tevékenység és a visszatérő migráció endogenitási problémájával foglalkozott, Piracha & Vadean (2010) és Batista et al. (2017) a szelektivitás problémájával, vagyis azzal, hogy nem csak az elvándorló, hanem a visszatérő migránsok is szelektált csoportot alkotnak. Eredményeik aláhúzzák, hogy még az endogenitási és szelektivitási problémák kezelése után is a visszatérő migráció valóban erősítette a vállalkozások és mikrovállalkozások fejlődését a származási országokban. Ambrosini et al. (2011) Romániába visszavándorlók példáját vizsgálva is azt találta, hogy a visszatérők gyakran lettek vállalkozók, akiknek foglalkozásválasztása a munkapiacra elérhető függetlenséget, a mikrovállalkozásokhoz való pozitív hozzájárulást jelent.

Az egyes fejlődő országok tapasztalatai azonban eltérnek aszerint, hogy a visszavándorlás után az önfoglalkoztatás a migráció sorlán felhalmozott tőke és szakmai tudás, vagy az otthoni támogatási lehetőségek prémiuma lehet (Piracha & Vadean 2010), Ambrosini et al. 2011) Wahba & Zenou (2012), Batista et al. 2017), vagy éppen a felhalmozott tőke hiányában az utolsó lehetőség (Kveder & Flahaux 2013). A magyarázatok azonban sokszor hiányosak, meg nem magyarázott torzító tényezőket sejtünk az eltérések mögött.

A visszatérők és az otthonmaradottak közötti bérkülönbségeket vizsgáló szakirodalmi megközelítés fő kérdése, hogy a migránsok számára megtérül-e a migráció azáltal, hogy visszatérésüket követően magasabb jövedelmet érnek el. Ezek az összehasonlítások azonban sokszor nem veszik figyelembe, hogy a keresetek és a migrációs tapasztalatok közötti összefüggés a visszatérő egyének önszelekcióját, valamint a migráció időtartamának endogenitását is tükrözi. Wahba (2015) a lehetséges szelekciós torzítások ellenőrzése után is igazolja a visszatérők bérprémiumát egyiptomi migránsok példáján, és megmutatja a

kivándorlás és a visszatérő migráció szelekciója ellenőrzésének jelentőségét is a becslésekben. A migráció kettős szelektivitásának figyelmen kívül hagyása túlbecsülné a visszatérő migrációnak a visszatérők bérprémiumára gyakorolt hatását, mivel a migránsok pozitívan szelektálódnak a nem migránsokhoz képest, de a visszatérők negatívan szelektálódnak a migránsok között. A visszatérő migránsok jelentősen többet keresnek, mint a nem migránsok Mexikóban, de ez a prémium a migráció előtti képességbeli különbségek, nem pedig az emberi tőke gyarapodásának az eredménye lehet (Lacuesta, 2010). Reinhold & Thom (2013) is a Mexikóba való visszatérés után a visszatérők esetében a munkavállalók bérére gyakorolt szignifikánsan pozitív hatást talált, és azzal érvelt, hogy ezt a szerzett szakmaspecifikus munkatapasztalat okozza. A visszatérés migrációs tapasztalatának a prémiuma azon migránsok esetében a legnagyobb, akik a célországban (az Egyesült Államokban) olyan foglalkozásokban dolgoztak, amelyek megfelelnek a jelenlegi otthoni (mexikói) foglalkozásuknak. Carletto & Kilic (2011) a visszatérő migrációnak a visszatérők foglalkozási mobilitására gyakorolt hatását – mint migrációs prémiumot – becsülte. A nem migránsokkal összehasonlítva Albániában a kivándorlás és a visszatérés nem véletlenszerű jellegét instrumentális változók segítségével kontrollálva azt találta, hogy a korábbi migrációs tapasztalat növeli a felfelé irányuló foglalkozási mobilitás valószínűségét. A kelet-közép európai új EU országok esetében, ahol a fejlődő országoktól eltérő helyzetet jelent a munkaerő szabad áramlásának a lehetősége, ilyen feltételek mellett vizsgálták a vándorlást. A kutatások Lengyelországban (Coniglio & Brzozowski, 2018) és Szlovákiában (Kureková & Žilinčíková 2023) is azt találták: a nem realizált bérnyereséget éppen az okozza, hogy a hazatérők nem a külföldön felhalmozott tudásnak megfelelő hazai munkahelyen dolgoztak, illetve a magasabb státusú hazai munkahely nem ismerte el a külföldön töltött időt és az ez idő alatt felhalmozott másirányú tudást és tapasztalatot. Valójában a külföldön elszenvedett szakképzettségértékelődés (brain waste) és túlképzettség a visszatéréskor is hasonló veszteséget okoz.

3 A visszatérő migráció mérése

3.1 A visszatérő migráció mértéke és aránya

Dumont-Spielvogel (2008) áttekintése az 1990–2005 közötti időszakra vonatkozó, az OECD-országokban rendelkezésre álló közigazgatási adatok alapján bemutatja a migráció ideiglenes jellegét, és becslése szerint a külföldiek távozásának aránya az egyes országokban az adott évben érkezők számának 20–75%-a között mozog. Az 1990-es évek második felében az egyes országokban végzett felmérések becslései alapján a bevándorlók 20–60%-a öt éven belül elhagyta a célországot. Figyelemre méltó, hogy a visszatérő migráció különösen Európában (azaz az EU15 országokban) volt jelentős, míg a hagyományos bevándorló országokban (például Kanadában, az Egyesült Államokban vagy Új-Zélandon) kevésbé volt jelentős. Az adminisztratív adatok azonban csak korlátozott információt nyújtanak: a bevándorlók beáramlása és kiáramlása csak kezdeti áttekintést ad a visszatérő migráció mértékéről és egyes jellemzőiről. Dumont-Spielvogel (2008) rámutat az adatok gyengeségére, mivel ez a megközelítés nem hoz létre kifejezett kapcsolatot a kilépések és a belépések között, mert azok nem feltétlenül ugyanazokra a személyekre vonatkoznak. Az áramlási adatok érzékenyek a gazdasági ciklusra, ezért nem használhatók a visszatérési arányok becsléséhez, és az országok közötti összehasonlíthatóság is korlátozott az adatok hiányossága miatt.

Az új uniós polgárok esetében a visszatérő migráció mértékéről csak korlátozott ismeretek állnak rendelkezésre. A visszatérők aránya a népességben a kivándorlás mértékével együtt növekszik, és a folyamatok megbízható mérése érzékeny az elérhető adatokra és a mérési módszerekre. A munkaerő-felmérések és a European Social Survey adatai alapján Martin-Radu (2012) becslése szerint 2006–2008-ban a közép-kelet-európai országok aktív korú népességének 2,6–9,1%-a legalább fél év külföldi munkavégzés után visszatért. A legfrissebb lengyel kutatási adatok szerint a jelenleg Lengyelországban élő lengyelek 12%-a dolgozott külföldön meghatározatlan ideig az elmúlt tíz évben. A 25–34 éves korosztály esetében a visszatérők aránya 27% volt, míg más lengyelországi felmérések szerint 22% dolgozott külföldön valamikor. (White et al. 2018) Hárs-Simon (2020a, 2020b) reprezentatív felmérési adatokat közöl Magyarországra vonatkozóan: 2019-ben a magyar aktív (18–64 éves) népesség körülbelül 7%-a volt visszatérő, miután egy ideig külföldön dolgozott. A korai kutatások az új EU-polgárok visszatérő migrációs áramlásának magas arányát mutatják. (Ambrosini et al 2012) megállapította, hogy 2000 és 2002 között a visszatérők aránya Romániában a külföldön élők közel 50%-a volt, míg más közép-kelet-európai országokban körülbelül 56%. A magas arány valószínűleg a kivándorlás korai szakaszának tudható be. Tíz évvel később a romániai visszatérők (beleértve az ideiglenesen elköltözötteket is) arányát Románia több régiójában a migráns népesség körülbelül 20%-ára becsülték. Az adminisztratív adatok alapján 2010 és 2014 között a Németországból a közép-kelet-európai országokba történő visszatérő migráció átlagosan az adott év kivándorlásának körülbelül 60%-át tette ki, országok közötti különbségek alig voltak (Horváth 2016); míg Hárs-Simon (2017) a magyar munkavállalók 2011–2016 közötti kivándorlását vizsgálta, és megállapította, hogy átlagosan a magyar munkaerő-migránsok mintegy 50%-a tért vissza.

A szakirodalomban konszenzus van a kelet-nyugati migráció körkörös jellegéről (Favell 2008, Glorius et al 2013, Engbersen 2018). A visszavándorlók vagy hazatérnek, vagy továbbköltöznek egy harmadik országba. A visszatérő migránsok célországának bizonytalansága is egyre jelentősebbé vált (McGhee et al. 2017). Dumont-Spielvogel (2008) összefoglalja a korábbi időszakra vonatkozó különböző becsléseket Európában, és arra a következtetésre jut, hogy a viszonylag szegény országokból vagy régiókból érkező bevándorlók nagyobb valószínűséggel vándorolnak további egy harmadik országba, míg azok, akiknek az életszínvonala hasonló a fogadó országhoz, nagyobb valószínűséggel térnek vissza hazájukba. A kelet-nyugati migráció jellege azonban ettől eltérő lehet. Snel et al. (2015) azt találja, hogy a vizsgálatuk idején a lengyelek elvándorlását többszöri rövid távú visszatérés jellemezte, amely felváltja a célországban való letelepedés korábbi tendenciáját.

3.2 Az időszakos migráció mérésének nehézségei

Dustmann-Görlach (2016) fontos kérdést vet fel: miért kapott az időszakos migráció olyan kevés figyelmet, annak ellenére, hogy potenciálisan jelentős következményekkel járhat a bevándorlók viselkedésének elemzése szempontjából. Ezt a figyelemhiányt elsősorban a rendelkezésre álló adatok gyenge minőségének tulajdonítják. Dumont-Spielvogel (2008) átfogó áttekintést ad a visszatérő migrációról a származási és befogadó országokban rendelkezésre álló adatforrások (pl. népesség-nyilvántartások, munkaerő-felmérések és népszámlálások) felhasználásával, valamint azok korlátairól a pontos információk szolgáltatása terén.

Dustmann-Görlach (2016) összefoglalja a rendelkezésre álló adatforrások legújabb fejleményeit. Rámutatnak arra, hogy a rendelkezésre álló adatkészletek összevonása és a kivándorlási tervekkel kapcsolatos kérdések felvétele a (nemzeti) felmérésekbe e terület legújabb előrelépésének tekinthető. A szerzők három fő adatforrást különböztetnek meg: a származási országban végzett felméréseket, az adminisztratív adatkészleteket és az összehangolt vagy összekapcsolt adatkészleteket. A származási országban végzett felmérések alapján értékelhető a nem migráns és a visszatérő migráns népesség közötti különbség, azonban figyelembe kell venni az endogenitás kérdését (Martin-Radu, 2012). Az ország teljes népességét lefedő adminisztratív adatkészleteket is megemlítik, mint a migráció ideiglenességének becsléséhez felhasználható információforrást.

Ezen adminisztratív adatok felhasználásának előfeltétele az érkezési és távozási nyilvántartás megléte és elérhetősége, valamint ezeknek a nyilvántartási adatoknak más adminisztratív adatkészletekhez, többek között más változókhoz való kapcsolódása. Ezek az adatbázisok (az adatvédelem miatt) korlátozottan elérhetők és tartalmuk is korlátozott (csak néhány alapvető adatot tartalmaznak, mint például jövedelem, nem, foglalkozás stb.). Az összehangolt és összekapcsolt adatbázisok több adatállományt egyesítenek (ugyanazon országban végzett felmérési és adminisztratív adatok, vagy a forrás- és célországok adminisztratív adatai, amint azt Dustman és Görlach (2014) említik). Kaczmarczyk és Massey (2019) az etnikai felmérés alkalmazhatóságát és korlátait vizsgálja, mint elismert kutatási eszközt a nemzetközi migráció tanulmányozásához, amelyet széles körben alkalmaztak a mexikói-amerikai migráció (Massey 1987) és a közelmúltban a lengyel kivándorlás tanulmányozásához. A származási és célországok közösségeiben végzett párhuzamos mintavételi, több helyszínen történő adatgyűjtési stratégia, amely kvalitatív és kvantitatív módszereken alapul, valamint a retrospektív életutakra támaszkodva gazdag adatbázist eredményezett. Azonban ennek az adatforrásnak a korlátai a hibrid mintavételi stratégiából és a helyi közösségektől való függőségből fakadnak, ami korlátozza a bizonyítékok becslését és általánosíthatóságát. A kvantitatív kutatások mellett a kvalitatív és vegyes módszerek is hozzájárultak a visszatérő migrációval kapcsolatos ismeretek bővítéséhez. A 2000 és 2016 közötti időszakban Európában végzett kvalitatív migrációs kutatások átfogó áttekintése (Yalazand Zapata-Barrero, 2018) rámutatott, hogy a módszertanban az interjúk, a résztvevői megfigyelések és a dokumentumelemzések (főként politikai dokumentumok) domináltak, míg más új technikák, például az internetalapú kutatások vagy a vizuális elemzések egyre nagyobb teret nyertek.

4 Empirikus magyarázatok, mérés, módszertan

Kevés a visszavándorlást meghatározó tényezőkre vonatkozó empirikus eredmény, mivel ehhez a bevándorlók fogadó országban való megfigyelésére van szükség, mielőtt elhagynák a befogadó országot, majd a távozók pontos azonosításra (és a felmérésből a lemorzsolódók kizárására), majd így lehetséges a visszatérés okainak azonosítása. Alternatív megoldás lehet az összes visszatérő megfigyelése a származási országban, és a visszatérés fő

indítékainak azonosítása, ami jellemzően nem megvalósítható. Számos empirikus vizsgálat tett kísérletet a visszatérési motívumok azonosítására különböző módszerekkel.

A vizsgálat az önkéntes vándorlásra vonatkozik, a menekültek, visszatoloncoltak esete a vizsgálódásunkon túlmutat (ez a jelenség nem is jellemzi a magyar visszavándorlást).

4.1 A visszavándorlás szelektivitása: szelektivitási torzítás

Borjas (1987) – továbbfejlesztve **Roy (1951)** munkáját – kimutatja, hogy a vándorlási áramlások összetétele függ a származási és a célországok közötti relatív jövedelemmegoszlástól, valamint az emberi tőke átlagos hozamától a származási és a célországokban.

Borjas és Bratsberg (1996): a visszavándorlás megerősíti a bevándorló áramlás szelektivitását. Elméletileg a visszatérő migránsok szelektivitása negatív, ha a fogadó országban "kudarcot vallottak" térnek vissza, és pozitív a szelektivitás, ha a sikeresnek bizonyultak térnek vissza.

Bijwaard és Wahba (2014) azt vizsgálja, hogy a magas vagy az alacsony jövedelmű bevándorlók távoznak-e hamarabb (ahol a jövedelem a képzettséget helyettesíti). Kizárólag a fejlődő országokból érkező munkavállaló bevándorlókat vizsgálva Hollandiában, mind a negatív, mind a pozitív szelektivitásra bizonyítékot találnak.

4.2 A visszavándorlás endogenitása: szimultaneitási torzítás

A migránsok viselkedése a fogadó országban jellemzően nem független a visszatérési döntéstől. A bevándorlók teljesítménye és gazdasági eredményei kölcsönösen függenek a visszatérési tervtől, ezért a döntések és a viselkedés egyidejűségével foglalkozni kell annak érdekében, hogy a visszatérésnek az eredményekre gyakorolt oksági hatása elkülönüljön a hazatérés és a bevándorlás hatásától. Például, ha a visszatérő migránsok kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetét látjuk, fontos modellezni, hogy ez vezet-e a visszavándorláshoz, vagy pedig azért, mert a migránsok tervezték a visszatérést, gyenge volt a munkaerőpiachoz való kötődésük. **Bijwaard és Wahba (2019)**: a visszavándorlás korrelálhat a bevándorlók fogadó országbeli munkaerőpiaci státuszával és a keresetével. Ha feltételezzük, hogy a bevándorlók munkaerőpiaci teljesítménye exogén, az torz becsléséhez vezetne a bevándorlók keresetnövekedésével kapcsolatban.

Visszavándorlás előtt	Visszavándorlás után
A visszatérni szándékozók másképp viselkedhetnek, mint azok, akik azt tervezik, hogy végleg a célországban maradnak. Így a visszatérési tervek befolyásolják a	A korábbi tanulmányok: a visszatérő migráció és az eredmények közötti kapcsolat dokumentálására összpontosítottak, a legújabb szakirodalom az ok-okozati összefüggések megállapítására. Ideális esetben a

<p>bevándorlók viselkedését és teljesítményét a célországban.</p>	<p>tényellentétes helyzet vizsgálható: mi történt volna, ha ugyanazok az egyének nem vándorolnak el? Ugyanúgy viselkedtek volna a visszatérők, ha nem vándorolnak el? Sok esetben ilyen tényellentétes jelenséget nem lehet becsülni, ezért az oksági összefüggések tesztelésére, hatásvizsgálatára más módszerek (ld. alább)</p>
<p><i>Gazdasági viselkedés</i></p>	<p><i>Vállalkozás</i></p>
<p>A visszatérési szándék befolyásolja, hogy a bevándorlók a fogadó országban befektetnek-e, és ha igen, milyen mértékben a specifikus humán tőkébe és/vagy a fizikai tőkébe. Galor és Stark (1991): a migránsok munkaerőintenzitása magasabb, mint a hazai munkavállalóké, amit inkább az ösztönzők, mint a jellemzők közötti különbség magyaráz.</p> <p>A korlátozott visszatérülési időszak miatt kevésbé valószínű, hogy a migránsok fizikai tőkébe, például lakásba vagy vállalkozásba fektetnek a célországban. Ugyanakkor a származási országra összpontosíthatják befektetéseiket, több megtakarítást és több pénzt gyűjthetnek, több hazautalást küldhetnek.</p> <p>Dustmann-Mestres (2010): a bevándorlók hazautalási magatartását befolyásolja a visszatérési tervük. Merkle és Zimmermann (1992): az ideiglenes migránsok többet küldenek haza, mint az állandó migránsok.</p> <p>Chabé-Ferret et al. (2018) elemzi a visszatérési tervek és a bevándorlók viselkedése közötti kapcsolatot a fogadó és a származási országban, a temporary migránsok nagyobb valószínűséggel utalnak haza és finanszíroznak projekteket a származási országban, de kevésbé valószínű, hogy a</p>	<p>Az irodalom (REF) a visszatérők foglalkozásválasztását a mikro vállalkozásokhoz való pozitív hozzájárulásként mutatja be. Így hozzájárul a származási ország gazdasági fejlődéséhez is. Megkülönböztetik a visszatérő önfoglalkoztatókat és vállalkozókat</p> <p>Wahba-Zenou (2012) a vállalkozói tevékenység és a visszatérő migráció endogenitási problémájával foglalkozott, Piracha-Vadean (2010) és Batista et al. (2017) a szelektivitás problémájával; vagyis azzal, hogy a visszatérő migránsok szelektált csoportot alkotnak. A bizonyítékok aláhúzzák, hogy még az endogenitási és szelektivitási problémák kezelése után is a visszatérő migráció valóban erősítette a vállalkozások és mikro-vállalkozások fejlődését a származási országokban.</p>

<p>fogadó országban lakhatásba fektetnek be. Az eredmények rávilágítanak, hogy nincs átváltás a bevándorlók otthoni és a fogadó országban történő beruházásai között. Akik visszatérést terveznek, másképp viselkednek, mint azok a migránsok, akik tartósan. maradni terveznek.</p>	
<p><i>Asszimiláció és integráció</i></p>	<p><i>Brain gain</i></p>
<p>A visszatérési szándéka befolyásolja a befogadó országban a migránsok asszimilációs törekvését. A visszatérést tervező migránsokat kevésbé ösztönzi az asszimiláció vagy a beruházás a fogadó országra jellemző humán tőkébe, például a nyelvtanulásba. Másrészt az ideiglenes migránsok befektethetnek a nyelvtudásba, ha magas a külföldön felhalmozott emberi tőke (nyelvtanulás) hozadéka. Dustmann (1999): az állandó bevándorlók 10%-kal nagyobb valószínűséggel beszélnek folyékonyan németül, mint a visszatérni szándékozók Chabé-Ferret és társai (2018): azok a bevándorlók, akik azt tervezik, hogy visszavándorolnak, kisebb valószínűséggel haladnak jól a francia nyelvtudásukban, mint a maradni szándékozók. Az asszimilációba való befektetés túlságosan költséges lehet azoknak a bevándorlóknak, akik ideiglenesen maradnak, és tervezik, hogy visszatérnek hazájukba.</p>	<p>humán tőke: új készségek megszerzése A "visszatérés megtérülésére" vonatkozó bizonyítékok, meglehetősen vegyesek. Korábbi tanulmányok (REF) a visszatérő migránsok és a nem migránsok közötti bérkülönbségek elemzésével azt vizsgálták, hogy a migránsok hasznot húznak-e a migrációból azáltal, hogy visszatérésük után magasabb bért keresnek. Ez az egyszerű összehasonlítás nem veszi figyelembe a két kihívást, miszerint a keresetek és a migrációs tapasztalatok közötti összefüggés a visszatérő egyének önszelekcióját, valamint a migráció időtartamának endogenitását tükrözik. A priori, a megfigyeletlen képességek kontrolljának elmulasztásával a (szelektivitás) figyelmen kívül hagyása nem egyértelmű torzítást eredményez a migráció hatásának becslésében, mivel a szakirodalomban nincs konszenzus arról, hogy a migránsok pozitív vagy negatívan szelektálódnak</p> <p>Lacuesta (2010): a visszatérő migránsok jelentősen többet keresnek, mint a nem migránsok Mexikóban, de ez a prémium a migráció előtti képességbeli különbségek, nem pedig az emberi tőke gyarapodásának eredménye.</p> <p>Reinhold-Thom (2013): a visszatérő migrációnak a Mexikóba való visszatérés után a munkavállalók bérére gyakorolt szignifikánsan pozitív hatását találja, és azzal</p>

	<p>érvel, hogy ezt a szerzett szakmaspecifikus munkatapasztalat okozza. A visszatérő migráció tapasztalat a legnagyobb azon migránsok esetében, akik az Egyesült Államokban olyan foglalkozásokban dolgoztak, amelyek megfelelnek az ő jelenlegi mexikói foglalkozásukkal.</p>
	<p><i>Szakmai mobilitás</i></p>
	<p>A felfelé irányuló mobilitásra gyakorolt hatással kevés irodalom foglalkozik. Carletto és Kilic (2011) a visszatérő migrációnak a visszatérők foglalkozási mobilitására gyakorolt hatását becsülik meg, összehasonlítva a nem migránsokkal Albániában, a kivándorlás és a visszatérés nem véletlenszerű jellegét instrumentális változók segítségével kontrollálva, és azt találták, hogy a korábbi migrációs tapasztalat növeli a felfelé irányuló foglalkozási mobilitás valószínűségét. Masso et al. (2014) az online álláskeresésen alapuló keresési adatokat vizsgálja Észtországban, hogy kimutassák, hogy az ideiglenes külföldi tapasztalatoknak nincs szignifikáns hatása a felfelé irányuló szakmai mobilitásra.</p> <p>Elmallakh és Wahba (2021) azt vizsgálja, hogy az ideiglenes migráció lehetővé teszi-e a visszatérőknek, hogy feljebb lépjenek a szakmai ranglétrán. Egyiptomi adatokon vizsgálják a visszatérők foglalkozási mobilitását a nem migránsokhoz képest, és kontrollálják az ideiglenes migrációs döntés endogenitását. Bizonyítékot találnak arra, hogy a visszatérő migráció növeli a felfelé irányuló szakmai mobilitás valószínűségét. A megállapítások az ideiglenes migráció agyelszívással kapcsolatos potenciális</p>

	<p>aggodalmak csillapításához járulnak hozzá a visszatérő migránsok tőkeerősödése révén.</p>
	<p><i>Nemzetközi tudástranszfer</i></p>
	<p>A migránsok az országok között a gondolkodás, technológia és tudás terjesztésében vesznek részt. A nemzetközi migrációnak az FDI-ra és a nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatásáról létezik szakirodalom, és e fontos dimenziók közül sok megfigyelhető a visszatérő migráció esetében is, mivel a visszatérők már kialakult kapcsolatokkal rendelkeznek, és visszatérésük után elősegítik a kereskedelmet, a közvetlen külföldi befektetéseket és az innovációt. Az eredmények azt mutatják, hogy a hazatérő migráció a nemzetközi tudás terjesztésének és a termelékenység növekedésének is katalizátora (lásd még Mueller, 23. fejezet).</p> <p>Bahar et al. (2019) a konfliktus utáni Jugoszláviába visszatérő migráció, mint természetes kísérlet adatait használják ki, és bemutatják, hogy a visszatérő migránsok pozitívan befolyásolják ugyanazon exportágazatok teljesítményét, amelyekben külföldön dolgoztak. Choudhury (2016) azt vizsgálja, hogyan segítik elő a tudástermelést a földrajzilag távoli K+F-helyszíneken dolgozó helyi munkavállalók Indiában. Azt vizsgálja, hogy a visszatérő migráns vezetőikkel dolgozó helyi munkavállalók nagyobb számú szabadalmat nyújtanak-e be, mint a helyi vezetőikkel dolgozó helyi munkavállalók: a visszatérő migránsok magasabb korábbi szabadalmi támogatással rendelkeznek, és több szabadalmat nyújtanak be a helyi alkalmazottakhoz képest. Az eredmények azt is mutatják, hogy azok a helyi munkavállalók,</p>

	<p>akiknek visszatérő migráns menedzserük van, több szabadalmat nyújtanak be. Összességében az eredmények azt sugallják, hogy a hazatérő migránsok "hídként" működhetnek a tudásátadásban.</p>
	<p><i>Szociális és politikai normák</i></p>
	<p>A visszatérő migránsok új gondolatokat, társadalmi, gazdasági és politikai normákat visznek haza. Bár a társadalomtudósok már egy ideje vizsgálják a Levitt (1998) által megalkotott fogalmat, a társadalmi hazautalásokat (social remittences), a közgazdászok csak viszonylag későn kezdték el vizsgálni a migráció és a társadalmi és politikai normák közötti ok-okozati kapcsolatot. A közgazdasági szakirodalom ezen ága az egyszerű korrelációnál többre törekedett, és az adatok felhasználásában innovatívnak bizonyult.</p> <p><u>politikai intézmények</u>: a hazatérők külföldön más és potenciálisan jobb minőségű és demokratikusabb intézményeket tapasztalhatnak, ezért visszatérésük után hasonlóan magas színvonalú intézményeket és elszámoltathatóságot követelnének, politikai elképzeléseket közvetítenek hazájukba, növelve a politikai elszámoltathatóság iránti tudatosságot és igényeket, a politikai felelősségvállalást és közvetlen részvételt.</p> <p>- Spilimbergo (2009) átfogó paneladatokat - a külföldi hallgatókra vonatkozó, 50 éven át tartó globális adatbázist - használ, hogy a külföldön tanult egyének demokratikus változásokra hatását vizsgálja, ha demokratikus országokban szereztek képzést.</p> <p>-Mercier (2016) a külföldön tanult politikai vezetők hatását vizsgálja a</p>

demokráciára. Pozitív korrelációt talál a külföldön tanult vezetők és a hivatali idejük alatt hazájukban a demokrácia értékének változása között az eredetileg autokratikus környezetben hatalomra kerülő vezetők esetében, akik OECD-országokban folytatták tanulmányaikat.

- **Batista és Vicente (2011)** a migráció hatását vizsgálja a politikai elszámoltathatóság iránti igényre a Zöld-foki szigeteken. Egy egyszerű "kísérletet" dolgoztak ki: A felmérés a Zöld-foki közszolgáltatások terén érzékelt korrupciót vizsgálta, és a válaszadókat megkérték, hogy névtelenül válaszoljanak, publikussá tegyék-e az eredményeket a nemzeti médiában, és egy előre fizetett képeslapot adtak nekik, amelyet postára adhattak, amennyiben a felmérés következtetéseit nyilvánosságra kívánják hozni. A válaszadóknak azt is elmondták, hogy a képeslapok legalább 50%-ának vissza kell érkeznie ahhoz, hogy az információkat nyilvánosságra hozzák a médiában. A szerzők azt találták, hogy a nemzetközi kivándorlás pozitívan befolyásolja a jobb politikai elszámoltathatóság iránti igényt, erősebb a hatás a jobb politikai elszámoltathatósággal rendelkező országokból visszatérők esetében. A visszatérő migránsok esetében a jelenlegi migránsokhoz képest erősebb a hatás, mivel a visszatérők közvetlenül befolyásolhatják a hazájukban lévő hálózataikat.

normák: a visszatérők által átvett normák átterjednek-e a származási háztartásaikba és közösségeikbe.

- **Chauvet és Mercier (2014)** választási és népszámlálási adatokat használ a visszatérő migráció és a politikai eredmények közötti

kapcsolat vizsgálatára Maliban. Kontrollálják a migráció endogenitását, és azt találják, hogy a visszatérő migrációnak a részvételi aránya és a választási versenyképességre pozitív a hatása, amelyet a nem afrikai országokból visszatérők okoznak. Érdekes módon a visszatérők részvételi aránya gyakorolt hatása túlmutat a saját részvételükön, mivel hatással vannak a szomszédos területek választási eredményeire, ahol az alacsonyán képzett nem migránsok is részt vesznek a választásokon, amit a szerzők a politikai normák diffúziójának bizonyítékeként értelmeznek a visszatérőktől a nem migránsok felé.

- **Bertoli és Marchetta (2015)** azt vizsgálták, hogy az uralkodó társadalmi normák milyen hatással vannak a visszatérésük utáni az egyiptomi migránsok termékenységi döntéseire. Elemzésük középpontjában olyan egyiptomi férfiak állnak, akik túlnyomórészt más arab országokból tértek haza, ahol egy nőre jutó magasabb gyermekszám jellemző. Kontrollálják az endogenitást a migrációs döntéssel kapcsolatban, és azt találják, hogy a visszatérő migránsok valószínűleg magas termékenységi rátával rendelkeznek, hasonlóan a célországuk termékenységi normáihoz. A visszatérők a célország nemi normáit, a nemek közötti egyenlőtlenségeket is magukba szívják. Másutt (ld. **4. fejeze) King és Lulle** egy másik forгатókönyvet mutat be, ahol társadalmilag konzervatív, patriarchális országból olyan célországokból térnek haza a migránsok, ahol a nemek közötti egyenlőség nagyobb mértékben érvényesül. Ebben a migrációs helyzetben, amely globális szinten valószínűleg gyakoribb, a visszatérő migránsok a származási országba

visszaviszik a társadalmi nemek közötti nagyobb egyenlőséget.

- *Tuccio et al. (2019)* vizsgálja, hogyan hat a nemzetközi migráció a politikai és társadalmi normák átadására. Marokkóra vonatkozó egyedi adatokat használva azt vizsgálják, hogy a visszatérő és a jelenleg migránsokkal rendelkező háztartások eltérő politikai preferenciákat és magatartást tanúsítanak-e, mint a nem migráns családok. Kontrollálják a kivándorlás és a visszatérés kettős szelekcióját, valamint a célországok kiválasztását. Ez az első (közgazdasági) tanulmány, amely a célország kiválasztásával foglalkozik, ami fontos kérdés, mivel a legtöbb a korábbi szakirodalom szerint a célországnak jelentősége van a normák kialakulásában, de nem foglalkozik a célország választásával. Ezért kritikus kérdés, hogy a migránsok azért mennek-e egy adott célországba, mert az adott ország normáit részesítik előnyben (mert például a konzervatívabb migránsok az arab országokba költöznek, míg a liberálisabb egyének nyugati országba vándorolnak), ami azt jelentené, hogy a normák átadása nem exogén. A különböző szelektivitási torzításokat, beleértve a célországot is, kontrollálva még mindig azt találták, hogy ha a háztartásban van egy visszatérő, az növeli a politikai és szociális változást, amelyet a főként nyugat-európai országokból visszatérők ösztönöznek.

Hivatkozások

Ambrosini, W, Mayr, K., Peri, G., and Radu, D. (2012). The Selection of Migrants and Returnees in Romania: Evidence and Long-Run Implications, IZA Discussion Papers No. 6664

Anacka, M., Matejko, E., Nestorowicz, J. (2013). Ready to move. Liquid return to Poland. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I., Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE, Amsterdam University Press:277-308

Baas, T.–Brücker, H.–Hauptmann, A (2010). Labour mobility in the enlarged EU: Who wins, who loses? In: Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (eds.) *EU labor markets after post-enlargement migration*. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg:47–70

Basso, G., Boeri, T., Caiumi, A., Paccagnella, M. (2020) *The New Hazardous Jobs and Worker Reallocation*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 247

Batista, C., McIndoe-Calder, T., & Vicente, P. C. (2017). Return Migration, Self-selection and Entrepreneurship. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 79(5), 797-821. <https://doi.org/10.1111/obes.12176>

Bijwaard, G. E., & Wahba, J. (2014). Do high-income or low-income immigrants leave faster? *Journal of Development Economics*, 108(May), 54–68. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.01.006>

Borjas, G. (1987). Self-selection and the earnings of immigrants. *American Economic Review*, 77(4), 531–553. <https://doi.org/10.2307/2546424>

Borjas, G. J. (1994). The Economics of immigration. *Journal of Economic Literature*, Vol. 32. No. 4:1667–1717

Borjas, G. J. (1995). The economic benefits from immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9. No. 2:3–22

Borjas, G. J. (2014). *Immigration Economics* Harvard University Press

Borjas, G. J., Bratsberg, B. (1996). Who leaves? The outmigration of the foreign-born. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 78, 1:165-176

Borjas, G.J., Cassidy, H. (2020) *The Adverse Effect of the COVID-19 Labor Market Shock on Immigrant Employment*, National Bureau of Economic Research.

Carletto, C., & Kilic, T. (2011). Moving up the ladder? The impact of migration experience on occupational mobility in Albania, *Journal of Development Studies*, 47(6), 846–869. <https://doi.org/10.1080/00220388.2010.509926>

Co, C., Y., Gang, I, N., Yun, M-S.(2000). Returns to Returning *Journal of Population Economics*, Vol. 13, No. 1:57-79

Constant, A. Massey D.S. (2002). Return Migration by German Guestworkers: Neoclassical versus New Economic Theories. *International Migration* Vol. 40 (4):5-38

Constant, A. Massey D.S. (2003). Self-selection, earnings, and out-migration: A longitudinal study of immigrants to Germany. *Journal of Population Economics* 16:631–653

David, c., Peri, G. (2016). "Immigration Economics" by George J. Borjas: A Review Essay." *Journal of Economic Literature*, 54 (4):1333-1349.

De Haas, H., Fokkema, T., Fihri, M. F. (2014). Return Migration as Failure or Success? *Journal of International Migration and Integration*, 16(2):415–429.

Dumont J-Ch, Spielvogel, G (2008). Return Migration: A New Perspective In International Migration Outlook, SOPEMI – 2008, OECD, Paris:161-222.

Durst, J. (2018). "Ez se élet, ez a kóborlás" A helyi kiskirályoktól a globális futószalagig: észak-magyarországi roma transznacionális munkások mobilitási tapasztalatai. In In Váradi M. M. (ed.) Migráció alulnézetből, Argumentum Kiadó, MTA KRTK RKI, Bp., 2018:122-169

Dustmann, C., Bentolila, S., Faini, R. (1996). Return Migration: The European Experience. *Economic Policy*, 11(22):213-250.

Dustmann, C., Görlach, J.-S. (2016). The Economics of Temporary Migrations. *Journal of Economic Literature*, 54(1):98–136.

Dustmann, C.-Kirchkamp, O. (2002). The Optimal Migration Duration and Activity Choice after Re-Migration, *Journal of Development Economics*, Vol. 67:351-372.

Engbersen, G. (2018). Liquid Migration and Its Consequences for Local Integration Policies. In. Scholten, P., van Ostaijen, M (eds) (2018). *Between Mobility and Migration*, IMISCOE, Amsterdam University Press. 63-76.

Fasani, Francesco, Mazza, Jacopo (2020) Being on the Frontline? Immigrant Workers in Europe and the COVID-19 Pandemic, IZA DP No. 13963 December

Favell, A. (2008). The new face of east-west migration in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, no. 5:701–716.

Gábrriel D. (2019). A Magyarországról Ausztriába irányuló idősgondozói migráció. Egy kvalitatív kutatás eredményei a dél-baranyai térségből induló idősgondozói migráció mechanizmusáról. KSH NKI Kutatási Jelentések 101., Budapest.

Galor, O., Stark, O. (1990). Migrants' Savings, the Probability of Return Migration and Migrants' Performance. *International Economic Review*, 31(2):463-467.

Galor, O., Stark, O. (1991). The probability of return migration, migrants' work effort, and migrants' performance. *Journal of Development Economics*, 35(2):399–405.

Gibson J, McKenzie D. (2012). The economic consequences of 'brain drain' of the best and brightest: microeconomic evidence from five countries. *Economic Journal* 122(560):339–375

Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I., Kuvik, A. (2013). *Mobility in Transition: Migration Patterns After EU Enlargement*. IMISCOE, Amsterdam University Press

Gödri I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In. Monostori J., Óri P. Spéder Zs. (eds) (2018). *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest:237–270.

Gödri, I., Blaskó, Zs. (2016). The social and demographic composition of emigrants from Hungary. In: Zsuzsa Blaskó – Károly Fazekas (eds.): *The Hungarian Labour Market 2016*. Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences. Budapest:60–68.

Guzi, M., Kahanec, M., Kureková, M. L. (2018). How Immigration Grease Is Affected by Economic, Institutional, and Policy Contexts: Evidence from EU Labor Markets. *Kyklos*, Vol. 71. No. 2:213–243.

Harris, J. R., Todaro, M. P., (1970). Migration, unemployment and development: a two-sector analysis. *American Economic Review* (60):126-142

Hárs Á (2020) Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás Jelenségek és munkaerő-piaci hatások. In Kolosi T., Szelényi I & Tóth I. Gy. (eds.) *Társadalmi riport, Tárki*, Budapest 2020: 115-145

Hárs Á., Simon D (2016). Factors Affecting the International Labour Migration of Medical Doctors in Hungary In Blaskó, Zs.-Fazekas K. eds) The Hungarian Labour Market 2016 HAS, CERS, Budapest:97-104

Hárs Á., Simon, D. (2017). A külföldi munkavállalás és a munkaerőhiány. In. Fazekas K., Köllő J. (eds) Munkaerőpiaci tükör 2016:94–108.

Hárs Á., Simon D (2020a) Külföldi munkavállalás, foglalkozásváltás és szakmaelhagyás, Külgazdaság 5-6

Hárs Á., Simon D. (2020b). Migráció - a valóság közelítése innovatív módszerekkel .Elvándorlás, mérhetőség, valós hatások. e-könyv, KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány, Budapest.

Hegedűs G., Lados G. (2016). Returning home: An evaluation of Hungarian return migration. Hungarian Geographical Bulletin vol. 65. (4):321-330.

Horváth Á (2016). Visszatérő kivándorlók. In Fazekas K. Blaskó Zs. (szerk) Munkaerőpiaci tükör 2015: 109-115.

Kaczmarczyk P., Massey D. S. (2019). The Ethnosurvey Revisited: New Migrations, New Methodologies? Central and Eastern European Migration Review 8(2):9–38.

Kaczmarczyk, P.–Okolski, M. (2008): Demographic and labour market impacts of migration on Poland. Oxford Review of Economic Policy, Vol. 24. No. 3:599–624.

Kahanec, M., Pytliková, M., Zimmermann, K. F. (2016). The Free Movement of Workers in an Enlarged European Union: Institutional Underpinnings of Economic Adjustment. In: Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (eds) (2016): Labor migration, EU enlargement, and the great recession. Springer, Berlin–Heidelberg 1–34

Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. Demography 3-1:47-57.

Ligeti A. S. (2019). Cirkuláris migráció Magyarországon. Statisztikai Szemle, (97). 4:327–346

Martin, P. (2009) Recession and Migration: A New Era for Labor Migration? International Migration Review Vol. 43 Number 3 (Fall 2009):671–691

Martin, R., Radu, D. (2012). Return Migration: The Experience of Eastern Europe. International Migration, 50(6):109–128.

Massey, D. S., Durand, J., Pren, K. A. (2014). Border Enforcement and Return Migration by Documented and Undocumented Mexicans. Journal of Ethnic and Migration Studies, 41(7):1015–1040.

Massey, D.A: (2015). A Missing Element in Migration Theories. Migration Letters, Volume: 12, No: 3:279-299

Massey, Douglas S. (1987). Understanding Mexican Migration to the United States. American Journal of Sociology 92 (6):1372–1403.

McGhee, D., Moreh, C., Vlachantoni, A. (2017). An ‘undeliberate determinacy’? The changing migration strategies of Polish migrants in the UK in times of Brexit, Journal of Ethnic and Migration Studies:43:13

Piracha, M., & Vadean, P. F. (2010). Return migration and occupational choice: evidence from Albania. *World Development*, 38(8), 1141–1155.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.12.015>

- Reinhold, S., & Thom, K. (2013). Migration experience and earnings in the Mexican labor market. *Journal of Human Resources*, 48(3), 768–820. <https://doi.org/10.3368/jhr.48.3.768>
- Rendall, M. S., Brownell, P., Kups, S. (2011) Declining Return Migration From the United States to Mexico in the Late-2000s Recession: A Research Note, *Demography* (2011) 48:1049–1058
- Smoliner, S., Förschner, M., Hochgerner, J., Nová, J., (2013). Comparative Report on Re-Migration Trends in Central and Eastern Europe. In Lang, T. ed (2013):11-57
- Snel, E., Faber, M., Engbersen, G (2015). To Stay or Return? Explaining Return Intentions of Central and Eastern European Labour Migrants. *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 4, No. 2, December 2015:5–24.
- Stark, O., Bloom, D.E: (1991). The New Economics of Labor Migration. In Stark, O (1991) *The Migration of Labor*, Blackwell, Cambridge:23-31 (reprinted from *The American Economic Review* 75, 1985)
- Todaro, M. P., & Maruszko, L. (1987). Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework. *Population and Development Review*, 13(1):101-114.
- Váradi M. M. (2018b). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Váradi M. M. (ed.) *Migráció alulnézetből*, Argumentum Kiadó, MTA KRTK RKI, Bp., 2018:122-169
- Wahba, J. (2015). Selection, selection, selection: the impact of return migration. *Journal of Population Economics*, 28(3):535–563.
- Wahba, J., & Zenou, Y. (2012). Out of sight, out of mind: migration, entrepreneurship and social capital. *Regional Science and Urban Economics*, 42(5), 890–903. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2012.04.007>
- White, A., Grabowska, I, Kaczmarczyk, P. and Slany, K. (2018). *The Impact of Migration on Poland: EU Mobility and Social Change*. London: UCL Press
- Yalaz E., Zapata-Barrero R. (2018) Mapping the Qualitative Migration Research in Europe: An Exploratory Analysis. In: Zapata-Barrero R., Yalaz E. (eds) *Qualitative Research in European Migration Studies*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham
- Zaiceva, A.–Zimmermann, K. F. (2016). Returning home at times of trouble? Return migration of EU enlargement migrants during the crisis, In Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (eds) (2016): *Labor migration, EU enlargement, and the great recession*. Springer, Berlin–Heidelberg:397-418